

УДК 635:631.524.17

Рудь В. П.

Інститут овочівництва і баштанництва
Національної академії аграрних наук України

ОВОЧЕВИЙ РИНОК В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Стаття присвячена питанням розвитку овочевого ринку. Розглянуто аспекти формування продовольчої безпеки України на основі оцінки рівнів виробництва і споживання, обсягів експорту та імпорту. Визначено напрями розвитку галузі на перспективу.

Ключові слова: продовольча безпека, овочівництво, динаміка виробництва, споживання, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки та наукового супроводу виробництва сільськогосподарської продукції та вживання заходів контролю імпортової продукції з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції.

На даний час Україні вдається балансувати на межі забезпечення населення продуктами харчування, незважаючи на неефективне виробництво в умовах практичної відсутності державної підтримки. У таких умовах стає необхідним визначення ключових секторів сільського господарства та стимулювання їх розвитку, в т. ч. на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію і практику забезпечення продовольчої безпеки України внесли такі фахівці, як: В.Я. Месель-Веселяк, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин, В.В. Писаренко, О.В. Ульянченко, К.П. Голікова, В.Є. Крупін та ін. Проте дослідження цієї проблеми не повністю відповідає поточним потребам забезпечення продовольчої безпеки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Від стану агропромислового комплексу безпосередньо залежить рівень продовольчої безпеки України. За даними ФАО Стат Україна входить до п'ятірки держав, в яких на 100 жителів припадає понад 50 га ріллі. Після таких великих за територією країн світу, як США, Росія та Канада, Україна посідає четверте місце і володіє 42,8 млн. га сільськогосподарських угідь, з яких 33,3 млн. га зайнято безпосередньо під ріллею [3, с. 234]. Нині в АПК зосереджено більше половини виробничих фондів, виробляється близько 50% ВВП, дві третини товарів народного споживання, працює майже 40% населення. На тлі руйнації агропромислового комплексу та його ресурсного потенціалу відбувається зниження рівня продовольчої безпеки. Успішний процес євроінтеграції України в світове економічне співтовариство не-

можливий без координації зусиль з виробництва якісної та безпечної овочевої продукції. Потенціал України в цьому аспекті досить значний. Так, кілька років тому, коли український ринок овочевої продукції почав динамічно розвиватися, європейські виробники були стурбовані появою важливого конкурента, який, за їх прогнозами, міг забезпечити Європейський Союз дешевою овочевою продукцією [1, с. 171]. Проте і до сьогодні цього не відбулося, внаслідок недостатніх інвестиційних вкладень у галузь. Тому вітчизняне овочівництво і надалі залишається неконкурентоздатним на світовому овочевому ринку. Необхідність вирішення зазначених питань послужило основою для вибору теми дослідження даної статті.

Мета статті полягає у вивченні стану виробництва овочів, ступеню забезпечення продовольчої безпеки, обґрунтуванні сучасних проблем та шляхів ефективного розвитку галузі на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінки аспектів формування продовольчої безпеки необхідно дослідити динаміку розвитку виробництва основних видів сільськогосподарської продукції (табл. 1).

Овочепродуктовий підкомплекс – одна з важливіших складових АПК. Овочівництво і баштанництво належить до п'ятірки галузей, що формують сучасну спеціалізацію рослинництва України, адже частка овоче-баштанної продукції у вартісній структурі валової продукції рослинництва становить 20,7%, поряд із зерновими культурами – 21,1%. В останній час галузь овочівництва демонструє високі темпи розвитку, адже абсолютний приріст за останні 12 років найвищий серед інших операторів ринку і складає 4620 тис. тонн.

Загальний валовий збір овоче-баштанної продукції у 2012 році сягнув майже 11 млн. тонн, в т.ч. овочів відкритого ґрунту – 9,6 млн. тонн, овочів захищеного ґрунту – 0,4 та баштанних продовольчих культур – 0,8 млн. тонн. Абсолютні показники валових зборів 2012 року – найбільші за всю історію існування овочівництва, і, що характерно, це відбувається на фоні підвищення рівня урожайності. В той же час показник урожайності

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, тис. тонн

Види продукції	Роки							2012 р. до 2000 р.	
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	+,- разів	
М'ясо та м'ясопродукти	1663	1597	1906	1917	2059	2144	2210	547	1,3
Молоко і молочні продукти	12658	13714	11761	11610	11249	11086	11378	-1280,0	0,9
Яйця, шт.	508	753	863	919	985	1079	1104	596,0	2,2
Картопля	19838	19462	19545	19666	18705	24248	23250	3412,0	1,2
Овочі і баштанні	6195	7606	8489	8976	8873	10562	10815	4620,0	1,7
Фрукти і ягоди	1966	2133	1919	2087	2154	2418	2465	499,0	1,3

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України

за всіма категоріями господарств не перевищує 20 т/га, що значно нижче рівня розвинених країн світу. Така ситуація спричинена тим, що виробництво овочів в основному розміщено у господарствах населення, частка яких в загальному виробництві складає близько 85,7% та недостатніми інвестиціями у розвиток галузі (табл. 2).

Для аналізу рівня забезпеченості продовольчої безпеки України зосередимося на кількісному аспекті. Дані таблиці наочно демонструють, що сьогодні пересічний громадянин споживає 163,4 кг овочів на рік, що на 61% більше рівня 2000 року. В той же час, дефіцит виконання науково-обґрунтованої норми споживання складає по: м'ясу та м'ясопродуктах – 34,5%, молоку та молочних продуктах – 43,4%, рибі та рибопродуктах – 32%, фруктах і ягодах – 49,8%.

Тобто, в умовах «білкової недостатності» овочі є свого роду «страховим полісом» здоров'я, оскільки багатий на овочі раціон оберігає організм людини, запобігає розвитку багатьох хвороб, забезпечує величезну кількість важливих для життєдіяльності речовин: вітаміни групи В, С, фолієву кислоту, калій, клітковину, мінеральні речовини та мікроелементи. Тому виключне значення овочів для людського організму важко переоцінити.

Проте, не зважаючи на це, у структурі посівних площ овочеві культури і надалі займають тільки 2%. І це тоді, коли у структурі продовольчого кошику у 2012 році їх частка сягнула 17%. В той же час, за даними «бази Статкомітету СНД», середній показник споживання овочів в Україні за 2000-2012 рр. становив 136 кг на одну людину, що значно менше рівня деяких країн СНД: Вірменії (252 кг), Казахстану (165), Азербайджану (156), Киргизстану (142 кг). Звісно, така ситуація частково обумовлена національними, історично-етнографічними та культурними особливостями харчування населення цих країн. Проте такий стан справ пояснюється також неефективним розвитком українського овочевого ринку.

На національному овочевому ринку відмічається неефективне формування пропозиції і розподілу овочевої продукції. Аналіз балансу попиту і пропозиції за 2000-2012 роки показав, що ємність національного овочевого ринку (загальний фонд виробництва) за цей період збільшилася на 75,5%. Проте темпи зростання продукції на продовольство (фонд споживання) за цей же період зросли тільки на 49%, тобто змінилися дещо іншими темпами (табл. 3).

Негативним є і той факт, що частка фонду споживання у валовому виробництві постійно знижу-

Таблиця 2

Рівень споживання основних продуктів харчування населенням України

Продукт харчування	Раціональна норма, кг	Фактичне споживання, кг		Коефіцієнт достатності споживання		2012 р. у % до	
		2000р.	2012р.	2000р.	2012р.	норми	2000р.
М'ясо та м'ясопродукти	83	32,8	54,4	0,4	0,7	65,5	165,9
Молоко і молочні продукти	380	199,1	214,9	0,5	0,6	56,6	107,9
Яйця, шт.	290	166	307	0,6	1,1	105,9	184,9
Риба і рибопродукти	20	8,4	13,6	0,4	0,7	68,0	161,9
Цукор	38	38,8	37,6	1,0	1,0	98,9	96,9
Олія	13	9,4	13	0,7	1,0	100,0	138,3
Картопля	124	135,4	140,2	1,1	1,1	113,1	103,5
Овочі та баштанні	161	101,7	163,4	0,6	1,0	101,5	160,7
Плоди та ягоди	90	29,3	53,3	0,3	0,6	59,2	181,9
Хліб та хлібопродукти	101	124,9	109,4	1,2	1,1	108,3	87,6

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України, 2013 р.

Таблиця 3

Баланс овочів і баштанних культур в Україні, тис. тонн

Показник	Роки										2012 р. до 2000 р.	
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	+, -	%	
Виробництво	6195	7606	8745	7317	8489	8976	8873	10562	10815	4620	174,6	
Запаси на кінець року	201	196	718	-85	689	534	-22	514	458	257	227,9	
Імпорт	29	100	168	158	356	232	311	285	213	184	734,5	
Всього ресурсів	6023	7510	8195	7560	8156	8674	9206	10333	10570	4547	175,5	
Експорт	30	36,2	201	298	251	347	335	303	346	316	1153,3	
Витрачено на корм	728	1214	1394	1139	1216	1262	1337	1473	1568	840	215,4	
Витрачено на посів	86	90	100	99	102	108	118	126	127	41	147,7	
Втрати	177	393	573	515	612	645	835	991	1077	900	608,5	
Фонд споживання всього:	5002	5663	5927	5509	5975	6312	6581	7440	7452	2450	149,0	
Частка фонду споживання у виробництві, %	80,7	74,5	67,8	75,3	70,4	70,3	74,2	70,4	68,9	-11,8	85,4	
Частка втрат у виробництві, %	2,9	5,2	6,6	7,0	7,2	7,2	9,4	9,4	10,0	7,1	344,8	
в. т. ч. у на 1 особу, кг	101,7	120,2	126,7	118,4	129,2	137,1	143,5	162,8	163,4	61,7	160,7	

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України, 2013 р.

ється і на сьогодні складає близько 70%, проти 80,7% у 2000 році. Катастрофічними темпами збільшується і частка імпорту. На сьогодні його обсяги коливаються в межах 250-300 тис. тонн., що у 7 разів перевищує рівень 2000 року. Значними є і втрати (1077 тис. т). Їх частка у внутрішньому попиті досягла 10%, проти 2,9% у 2000 році. Тобто у 2012 році при виробництві 238 кг овоче-баштанної продукції на людину, фактично було спожито тільки 163,4 кг, а близько 30% товарної продукції зіпсувалося, було витрачено на корм чи експортовано [5, с. 17].

Перевиробництво овочів у господарствах населення, відсутність ефективних каналів збуту змушує виробників їх згодовувати на корм худобі (1568 тис. т). Стабільними є обсяги овочевих культур, що використовуються на посів (біля 130 тис. тонн). Позитивним є те, що зростають обсяги надходження валютних коштів від експортних операцій. Однак обсяги експорту досить незначні, щоб впливати на рівень цін на внутрішньому ринку при збільшенні пропозиції овочів понад норму споживання. Крім того, експорт ще слабо розвинений внаслідок невідповідності вітчизняної овочевої продукції сертифікаційним вимогам країн ЄС.

Забезпечення продовольчої безпеки, залежить від економічних показників розвитку галузі. Дані наступної таблиці демонструють, що в Україні овочівництво в основному є прибутковим бізнесом, адже середній рівень рентабельності за період 2005-2012 рр. тримався на рівні 13%. У той же час аналіз економічних показників в динаміці по рокам показує, що повна собівартість овочів у 2012 р. порівняно із 2005 роком зросла у 1,9 рази, а ціна реалізації підвищилася у 1,5 рази, тобто собівартість виробництва овочевої продукції випереджає темпи росту ціни реалізації, що стримує ефективний розвиток овочівництва (табл. 4).

Через диспаритет цін на промислові товари і овочеву продукцію, виручка від реалізації не відшкодовує витрати в розмірах необхідних для розширеного відтворення. В результаті цього суб'єкти галузі втрачають купівельну спроможність і стають збитковими, як це сталося у 2012 році.

Загострення ситуації полягає у відсутності необхідних потужностей для переробки, доробки і навіть зберігання овочів. На сьогодні в Україні функціонує 703 сховища загальною ємністю 1,4 млн. тонн для зберігання картоплі і

майже 640 сховищ ємністю майже 1 млн. тонн для зберігання овочів.

За період 2011-2012 гг. при підтримці уряду було введено в дію 104 овочесховища потужністю 500 тис. тонн. Але цього було недостатньо. На перспективу, протягом найближчих двох років уряд підтримуватиме появу 16 потужних сховищ на 140 тис. тонн. Ці інфраструктурні об'єкти дозволять не тільки забезпечити українців свіжими овочами протягом року, а і мінімізувати імпортозалежність країни та стабілізувати ціни на внутрішньому ринку.

На сьогодні сільгосп підприємств не має відповідного обладнання по доробці та переробці овочів, що не дозволяє їм отримати додаткові прибутки, адже, помиті і розфасовані овочі можливо продати на 15-20% дорожче. Майже відсутні цехи із заморожування овочів. В подальшому запровадження переробки, заморожування та перспективного напрямку – сушіння, дозволить виробнику диверсифікувати канали збуту продукції та підвищити рентабельність бізнесу. В Україні до цього часу не створено крупнооптової торгівлі через організовані продовольчі ринки, де гарантується збут продукції на економічно вигідних умовах. Внаслідок цього ланцюг «виробник – оптовик – роздрібний продавець – споживач» залишається переважаним великою кількістю суб'єктів господарювання. Відкритим залишається і питання недостатньої кількості сільгосп підприємств, внаслідок зосередження виробництва овочів у господарствах населення, які б постачали продукцію через маркетингові канали. Це має негативний вплив на ефективність формування та функціонування овочевого ринку на загальнодержавному та регіональному його рівнях. У віддалених районах не функціонують закупівельно-заготівельні кооперативи, що має прямий вплив на низьку товарність галузі. Крім того, повною мірою не використовується природний та економічний потенціал регіонів щодо розширення постачання овочів та продуктів їх промислової переробки в рамках міжрегіонального обміну. Отже, процес розвитку економічних відносин між сільгоспвиробниками та організаційно-правовими формами ринкової інфраструктури стримується через: низький рівень закупівлі овочів за прямими угодами, заготівельними і переробними підприємствами, комерційними структурами через біржову торгівлю,

Таблиця 4

Економічна ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Роки								2012 р. у % до 2005 р.
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Кількість сільгосп підприємств, що вирощують овочі, од.	1011	901	710	754	652	786	815	925	91,5
Реалізовано овочів – всього, тис. т	225,6	251,8	255,4	336,7	574,3	453,5	656,4	698,7	309,7
Собівартість 1 т реалізованої продукції, грн.: виробнича	386,4	414,7	636,4	704	633,6	946,3	862,3	756,9	195,9
повна	465,4	502,5	758,8	840,9	735,2	1054,8	984,5	883,4	189,8
у т.ч. витрати на збут 1 т реалізованої продукції, грн.	79,0	87,8	122,4	136,9	101,6	108,5	122,2	126,5	160,1
Середня ціна реалізації 1 т, грн.	540,4	576,9	865,8	934,3	875,4	1302,5	1081,6	823,6	152,4
Прибуток, збиток (+,-) грн./т	75	74,4	107	93,4	140,2	247,7	97,1	-59,8	-79,7
Рівень рентабельності, %	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5	9,9	-6,8	-42,2
Кількість сільгосп підприємств, що одержали прибутки, од.	514	461	376	419	379	491	517	567	110,4
До загальної кількості, %	50,8	51,2	53	55,6	58,1	62,5	63,4	61,3	120,7

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України

торгові доми, відсутність інтервенційних закупівель державними структурами тощо.

Наявність усіх цих негативних факторів та необхідність якнайшвидшого їх усунення і зумовили необхідність розробки Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі до 2015 року [4]. Необхідність розробки такої Концепції визначена Планом першочергових заходів з розвитку виробництва картоплі та овочів, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 року № 475-р «Про затвердження плану першочергових заходів з розвитку виробництва картоплі та овочів» [2, с. 15]. У поточному році на виконання протокольного доручення МінАгрополітики та продовольства України від 03.06.2013 р. та на виконання розпорядження НААН від 04.07.2013 р. профільним інститутом овочівництва і баштанництва НААН було розроблено пілотний проект «Овочі України – 2020» та Галузеву програму «Овочі України – 2020» як складову частину Проекту Програми розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. Крім того, в галузевій Програмі «Овочі – 2020» відзначено, що інноваційно-інвестиційна привабливість галузі овочівництва і баштанництва полягає в забезпеченні рентабельності на рівні 30-35%. При вкладенні інвестиційних коштів на 1 га в межах 40-50 тис. грн. за умови дотримання передових технологій вирощування гарантовано отримувати чистий прибуток за один виробничий цикл у роз-

мірі 12-15 тис. грн з 1 га. Загальний щорічний прибуток галузі буде складати 12 млрд. гривень. На перспективу, виробництво овочів повинне проводитися на базі інноваційного розвитку галузі, не тільки шляхом прямого збільшення капіталовкладень на одиницю посівної площі, а із застосуванням науково обґрунтованих систем сівозмін з урахуванням регіональних особливостей, добрив, гербіцидів, вчасної сортозаміни та сортооновлення. Багаторічними дослідженнями вчених ІОБ НААН доведено, що впровадження нового сорту підвищує урожайність порівняно із стандартом на 20-25% при більш високій якості продукції, застосування добрив – на 30-35%, а зрошення – до 50%.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз показав, що, незважаючи на певні позитивні тенденції у забезпеченні продовольчої безпеки України, існують невирішені питання розвитку галузі овочівництва. При умові належної організації виробництва та вирішення блоку економіко-організаційних питань Україна може зайняти провідні позиції на світовому овочевому ринку. Розвиток вітчизняного конкурентоспроможного овочівництва шляхом організації високоінтенсивного його виробництва із застосуванням сучасних технологій та нових високопродуктивних сортів і гібридів, розвитком систем інформаційного забезпечення, створенням служб маркетингу та удосконаленням механізму формування і функціонування ринку дозволить Україні виконати це завдання.

Список літератури:

1. Андрусак Н.О. Економічна ефективність виробництва овочів відкритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області // Н.О. Андрусак // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 169-173.
2. Балюк С.А., Лісовий М.В., Вітанов О.Д. та ін. Стратегія розвитку овочепродуктового підкомплексу України до 2015 року // С.А. Балюк, М.В. Лісовий, О.Д. Вітанов // Вісник аграрної науки – 2012. – № 7. – С. 15-22.
3. Власенко І.Г. Аграрна сфера у забезпеченні продовольчого ринку України // інноваційна економіка. – 2013. – № 2/40. – С. 234-236.
4. Концепція розвитку овочівництва та переробної галузі до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 року № 1120-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2rada>.
5. Сич З.Д., Феодосій І.О., Подпратов Г.І. Післязбиральні технології доробки овочів для логістики і маркетингу / З.Д. Сич, І.О. Феодосій, Г.І. Подпратов. – К., 2010. – 439 с.

Рудь В. П.

Інститут овочеводства и бахчеводства
Национальной академии аграрных наук Украины

ОВОЩНОЙ РЫНОК В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Резюме

Статья посвящена вопросам развития овощного рынка. Рассмотрены аспекты формирования продовольственной безопасности Украины на основе оценки уровней производства и потребления, объемов экспорта и импорта. Определены направления развития отрасли на перспективу.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, овощеводство, динамика производства, потребление, инновационное развитие.

Rud V. P.

Institute of Vegetables and Melons
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

VEGETABLE MARKET IN THE FOOD SAFETY SYSTEMS OF THE COUNTRY

Summary

Article is devoted to the development of the vegetable market. Considered aspects of food safety in Ukraine based on estimates of levels of production and consumption, exports and imports. The directions for the future development of the industry.

Key words: food security, horticulture, dynamics of production, consumption, innovation development.